

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MALİYYƏ HESABATLARI ƏSASINDA TƏSƏRRÜFAT-MALİYYƏ FƏALİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5303.01 – “Mühasibat uçotu”

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı **Elay Cəlal oğlu Zeynalli**

Fəlsəfə doktoru
elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Gəncə - 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin
“Mühasibat uçotu və audit” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər iqtisad elmləri doktoru, professor
Məhərrəm Cəlal oğlu Hüseynov

Rəsmi opponetlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Cəmilə Bayramalı qızı Namazova

iqtisad elmləri namizədi, dosent
Şəhla Əli qızı Cəfərova

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Nüşabə Astan qızı Qədimli

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində
fəaliyyət göstərən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə dissertasiya
şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

AMEA-nın həqiqi üzvü, i.e.d., professor

Ziyad Əliabbas oğlu Səmədzadə

Dissertasiya şurasının elmi
katibi:

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Pərvin Elman qızı Muxtarova

Elmi seminarın sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor

İbad Musa oğlu Abbasov



İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKSI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Dövlətlər arasında iqtisadi-siyasi münasibətlərin yaxşılaşması, beynəlxalq ticarət və maliyyə münasibətlərinin getdikcə daha da artan miqyasda inkişafı vahid dünya təsərrüfatlarını təşkil edən milli təsərrüfatların bu prosesdə iştirakını qaçılmaz edir. Məhz bu prosesin təsiri ilə beynəlxalq kapital axını hər keçən gün bir az daha artır, müxtəlif səviyyələrdə fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlər beynəlxalq maliyyənin bir iştirakçısına çevrilir.

Qlobal miqyasda davam edən bu mütərəqqi proses, bütün iştirakçıların vahid konseptual əsasda fəaliyyət göstərməsi və düzgün qərarlarının qəbul edilməsi nəminə başa düşülən, etibarlı, müqayisə oluna bilən informasiya olan ehtiyacını daha da artırır. Heç şübhəsiz, bu ehtiyacın qarşılığı kimi MHBS çıxış edir ki, MHBS-in konsepsiya, prinsip və müddəaları uçotun daha real nəticələr almasına gətirib çıxarır. Lakin, təcrübə sübut edir ki, düzgün qərarların alınması üçün MHBS tək başına yetərli deyil.

Düzgün qərarların alınması üçün müxtəlif hadisə və proseslərə ayrılıqda yanaşmaq, ona təsir edən amilləri kompleks qiymətləndirmək və alınan nəticələri doğru şərh etmək, bir sözlə təhlilin imkanlarından istifadə etmək zərurəti yaranır. İqtisadi subyektlər fəaliyyətinin davamlılığı və səmərəliliyinin artırılması, habelə fəaliyyətində meydana gələ biləcək təhlükələr üçün operativ qərarlar qəbul etməlidir ki, bu da fəaliyyətin bütün mərhələlərində meydana çıxan informasiyaların təhlili və onların yekun fəaliyyətə təsirinin qiymətləndirilməsi kontekstində mümkündür. Subyektin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin təhlili də məhz bu zərurətdən ortaya çıxmaqla onun fəaliyyətinin maliyyə dayanıqlığının həm müəssisə daxili, həm də müəssisədən kənar resursların istifadəsi hesabına təmininə xidmət edir.

Pandemiya və onun yaratdığı qlobal durğunluq dünya iqtisadiyyatına, habelə onun bir parçası olan Azərbaycan iqtisadiyyatına öz təsirlərini göstərdi. Pandemiya əleyhinə addımlar iqtisadi subyektlərin də fəaliyyətində müəyyən geriləmə və problemlərin yaşanmasına, bir çox hallarda fəaliyyətin dayanmasına gətirib çıxardı

ki, bu da həmin subyektlərin maliyyə dayanıqlığını və fəaliyyətinin davamlılığını şübhə altına aldı.

Global miqyasda davam edən pandemiya ilə yanaşı, Azərbaycan iqtisadiyyatı 30 ilə yaxın davam edən işğalı sonlandırmaq, tarixi ədaləti bərpa etmək üçün aparılan Vətən Müharibəsinə də şahid oldu. Məlum olduğu kimi, müharibənin sosial-siyasi aspektləri və təzahürləri olduğu kimi, böyük həcmli maliyyə-iqtisadi tələbləri də mövcuddur. Vətən Müharibəsinə tarixi zəfərlə başa vuran Azərbaycan, iqtisadi təhlükəsizliyinin bir parçası kimi iqtisadi subyektlərin dayanıqlığını prioritet hesab edir. Təsadüfi deyil ki, ölkə prezidenti tərəfindən təsdiq olunmuş Strateji Yol Xəritələri və Milli Prioritetlərin də əsas məqsədlərindən biri də məhz budur.

Bu gün qeyd olunan məqsədə nail olunmasına yönəldilmiş tədbirlər həyata keçirilməsi ilə iqtisadi subyektlərin dayanıqlılığının artırılması, sağlam maliyyə mexanizminin formalaşdırılması, maliyyə inklüzivliyinin genişləndirilməsi, likvidlik və ödəmə qabiliyyəti səviyyəsinin artırılması, istehsal imkanlarının, riskliyinin və maliyyə resurslarından istifadəsinin səmərəliyinin qiymətləndirilməsi, eləcə də gələcək fəaliyyətə dair proqnozların verilməsi kimi aktuallaşan məsələlərin fonunda təhlilin əhəmiyyəti getdikcə daha da artır, onun dövlətin iqtisadi həyatındakı rolu müvafiq olaraq aktuallaşır. Bütün bu qeyd olunan məsələlər bizi mövzuya müasir elmi əsaslarla və iqtisadi konyunktura uyğun şəkildə yanaşmağa vadar edir.

Ölkəmizdə iqtisadi təhlil, eləcə də, maliyyə və idarəetmə təhlili haqqında yazılmış ədəbiyyat məhdud saydadır. Lakin buna baxmayaraq yerli iqtisadçı alimlərimizdən Z.Ə.Səmədzadə, M.C.Hüseynov, Y.B.Əhmədov, S.M.Səbzəliyev, C.B.Namazova, İ.M.Abbasov, Q.Ə. Abbasov, N.M.İsmayılov, F.Ş.Hacıyev, R.N.Kazımov, H.A.Cəfərli, İ.M.Mahmudov, P.E.Muxtarova, Ç.R.Yüzbaşev və başqaları iqtisadi təhlil və onun ayrı-ayrı sahələri barədə sanballı tədqiqatlar aparmışlar. Xarici iqtisadçı alimlərdən C.M.Valen, S.H.Penman, J.Aleksandr, K.Berman, A.D.Şeremet, R.S.Sayfulin, E.V.Neqaşev, V.V.Kovalyev, O.V.Efimova, V.İ.Barelenko, A.Çabuk, İ.Lazol, Ö.Akgüç, N.Akdoğan, S.Önce və digərləri təhlil sahəsində tədqiqatlar apararaq elmin inkişafında əvəzsiz rol oynamışlar.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat obyektı Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda taxıl və üzüm emalını həyata keçirən 4 emal müəssisəsi, predmeti isə MHBS-in tələblərinə uyğun olaraq tərtib edilmiş maliyyə hesabatları əsasında müəssisənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətini maliyyə təhlili aspektindən təhlili və qiymətləndirilməsidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi milli iqtisadiyyatın hərəkətverici qüvvəsi olan iqtisadi subyektlərin konseptual əsasda yenilənən uçot mexanizmi nəticəsində formalaşan maliyyə hesabatı məlumatları vasitəsi ilə iqtisadi subyektlərin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini maliyyə təhlili aspektindən tədqiq etmək, beynəlxalq praktikada maliyyə təhlilində istifadə olunan üsulların tətbiqi imkanlarını qiymətləndirmək və bu istiqamətdə üzləşə biləcəyimiz problemlərin həllinə dair təkliflər verməklə maliyyə təhlilinin təkmilləşdirilməsinə nail olmaqdır. Bu məqsədin reallaşdırılması üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- Beynəlxalq standartların mahiyyətinə dair fikirlər və MHBS-ə hüquqi münasibəti sistemləşdirilib, həmçinin Azərbaycanda MHBS-in tətbiqi mərhələləri və yaratdığı konseptual dəyişikliklər müəyyən edilib;

- Maliyyə təhlilinə dair müxtəlif tədqiqatçıların fikirləri sistemləşdirilib, metodikaları və təhlil istiqamətləri vahid kontekstdə qiymətləndirilib;

- Maliyyə təhlilinin informasiya bazası tədqiq edilərək, bazanın elementləri və analitik imkanları müqayisə edilib, fərqli elementləri qiymətləndirilib;

- Maliyyə vəziyyətinin və nəticələrinin təhlilinin məqsəd və vəzifələri dəqiqləşdirilib, MHBS-in tələblərinə uyğun olaraq MVHH və MZHH-in etibarlılığın qiymətləndirilməsi aparılıb;

- Qərb təcrübəsində geniş istifadə olunan EBİT, EBİTDA, NOPAT göstəricilərinin analitik əhəmiyyəti dəqiqləşdirilib;

- Səmərəliliyin maliyyə göstəricilərinin analitik imkanları dəqiqləşdirilib, Qərb təcrübəsində istifadə olunan səmərəlilik göstəriciləri tətbiqi perspektivi qiymətləndirilib;

- Maliyyə təhlilinin predikativ modelləri sistemləşdirilib, dəyişənləri və analitik imkanları tədqiq olunub, istifadə perspektivi müəyyənləşdirilib;

- Maliyyə təhlilində kompüter texnologiyalarından istifadənin zəruriliyinin əsaslandırılıb, meydana gələn problemlər sistemləşdirilib.

Tədqiqat metodları. Tədqiqatın aparılması zamanı dialektik dərkətmə, sistemli yanaşma, müqayisə, qrafik, cədvəl, habelə şaquli, üfüqi, trend, əmsal və amilli təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur.

Müdəfiyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardır:

- Beynəlxalq standartların tətbiqinin iqtisadi subyektlər üçün fayda və üstünlükləri, habelə çatışmazlıqları;

- Maliyyə təhlilinin istifadəçi qruplarının yeni təsnifat modeli;

- Ölkəmizdə tətbiq üçün yeni təhlil metodikası;

- Təhlilin informasiya mənbələrinin yeni təsnifat modeli;

- Ölkəmizdəki müasir iqtisadi konyunktura uyğun maliyyə vəziyyətinin və nəticələrinin təhlilinin metodikası;

- Müəssisənin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;

- Maliyyə çətinliyi və manipulyasiyaların qiymətləndirilməsi metodları;

- Maliyyə təhlili məqsədi ilə istifadə olunan proqram təminatlarının tətbiqi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Beynəlxalq standartların mahiyyətinə dair tədqiqatçıların fikirləri və müxtəlif ölkələrin MHBS-ə hüquqi münasibəti sistemləşdirilib, həmçinin Azərbaycanda uçot sistemində MHBS-in tətbiqi mərhələləri və tətbiqinin yaratdığı konseptual dəyişikliklər müəyyən edilib;

- Maliyyə təhlilinə dair müxtəlif tədqiqatçıların fikirləri sistemləşdirilib, metodikaları və təhlil istiqamətləri vahid kontekstdə qiymətləndirilib;

- Azərbaycanda, Türkiyədə, Rusiyada və Qərbdə maliyyə təhlilinin informasiya bazası tədqiq edilərək, bazanın elementləri və

analitik imkanları müqayisə edilib, fərqli elementləri qiymətləndirilib;

- Maliyyə vəziyyətinin və nəticələrinin təhlilinin məqsəd və vəzifələri dəqiqləşdirilib, MHBS-in tələblərinə uyğun olaraq MVHH və MZHH-in etibarlılığın qiymətləndirilməsi aparılıb;

- Qərb təcrübəsində geniş istifadə olunan EBİT, EBİTDA, NOPAT göstəricilərinin analitik əhəmiyyəti dəqiqləşdirilib;

- Səmərəliliyin maliyyə göstəricilərinin analitik imkanları dəqiqləşdirilib, Qərb təcrübəsində istifadə olunan səmərəlilik göstəriciləri tətbiqi perspektivi qiymətləndirilib;

- Maliyyə problemlərini proqnozlaşdırmağa xidmət edən predikativ modellər sistemləşdirilib, dəyişənləri və analitik imkanları tədqiq olunub, istifadə perspektivi müəyyənləşdirilib;

- Maliyyə təhlilində kompüter texnologiyalarından istifadənin zəruriliyinin əsaslandırılıb, meydana gələn problemlər sistemləşdirilib.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticəsi olaraq irəli sürülmüş təklif və tövsiyələr müəssisənin maliyyə hesabatları əsasında aparılmış maliyyə təhlilini daha real qiymətləndirməyə, digər müəssisələrin də müvafiq istiqamətlərdə təhlillərin həyata keçirməsinə kömək edəcək, habelə maliyyə təhlilinə dair metodoloji tənzimləmənin yaxşılaşmasına imkan yaradacaqdır. Həmçinin maliyyə təhlili və onun ayrı-ayrı bölmələri üzrə tədris vəsaiti kimi ali təhsil müəssisələrində istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas müddəaları, irəli sürülmüş nəticələri beynəlxalq və respublika miqyaslı konfranslarda məruzə edilmiş, xaricdə və ölkə daxilindəki nüfuzlu elmi jurnallarda çap olunmuşdur. Həmçinin müəllif olduğum tədris proqramlarında öz əksini tapmışdır. Elmi tədqiqat işinin nəticələri və müvafiq tövsiyələr “Gəncə Dəyirman” MMC-yə təklif olunmuş, praktiki istifadə üçün qəbul olunmuşdur (Araşdırma №18/4, 15.04.2021-ci il).

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin “Mühasibat uçotu və audit” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi

girişdən (9055 işarə), üç fəsildən (I fəsil 63189, II fəsil 113897, III fəsil 47579 işarə) nəticədən (9234), istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından (154 adda) və ixtisarlardan ibarət olub, ümumi həcmi 179 səhifədir. İşdə 34 qrafik, 11 sxem və 18 cədvəl vardır. Dissertasiyanın ümumi mətn hissəsi (qrafiklər, sxemlər, cədvəllər və ədəbiyyat siyahısı istisna edilməklə) isə 242839 işarə təşkil edir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində işin mövzusunun aktuallığı, obyekti və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, əprobasiyası və tətbiqi, işin yerinə yetirildiyi təşkilat və həcmi barədə məlumat təqdim edilir.

Dissertasiya işinin **“MHBS-ə uyğun maliyyə təhlilinin aparılmasının nəzəri-metodoloji əsasları”** adlı birinci fəslində MHBS-in mahiyyəti və zəruriliyi, maliyyə təhlilinin inkişaf genezisi və metodologiyası, maliyyə təhlilinin metodikası və informasiya bazası tədqiq olunur.

Mühasibat uçotu maliyyə hesabatının istifadəçilərinin maraqlarını təmin etməli, iqtisadi subyektin biznes fəaliyyətinin bütün aspektlərini ortaya qoymalıdır. Bu səbəbdən də, oxşar təsərrüfat əməliyyatlarının eyni uçot prinsipləri ilə qeydə almaq üçün standartlar yaradılmalıdır. Fikrimizcə, mühasibat uçotunun standartları dedikdə, vahid uçotun aparılmasını təmin etmək məqsədi ilə qayda və qərarlardan ibarət olan, etibarlı, şəffaf və müqayisə oluna bilən maliyyə hesabatlarını formalaşdırmaq və təqdim etmək üçün hazırlanmış normativ sənəd başa düşülməlidir.

Beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarının hazırlanması BMUSK-un adı ilə bağlıdır. 1973-2000-ci illərdə BMUSK-in 3 mərhələni (1973-1988, 1989-1995, 1995-2000) əhatə edən uğurlu fəaliyyəti nəticəsində 41 beynəlxalq standart yaradıldı. Fəaliyyəti əsasən İngilis-Amerikan modelinə uyğun standartlar hazırladığı və İOÖ-lər və digər mühasibat sistemlərinin diqqətdə saxlanmadığı, siyasi təsirlərə məruz qalığı, üzvlərinin texniki və professional göstəricilər

əsasında seçmədiyi ilə bağlı tənqidlərə də məruz qaldı.¹ Sonrakı dövrdə “Enron” və “Worldcom” kimi “mühasibat qalmaqalları”nın da təsiri ilə standartlara azalan inamı təmin etmək üçün BMUSKF yaradıldı. Həmin dövrdən etibarən isə Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları yaradılmağa başlandı.

MHBS tətbiqi və onun gətirdiyi faydalar barədə tədqiqatlar daima ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılır. Beynəlxalq standartların tətbiqi iqtisadi subyektlər üçün fərqli mühasibat sistemlərinin istifadəsindən yaranan əlavə xərcləri və konsolidasiya zamanı başqa ölkələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələrin maliyyə hesabatlarına düzəlişlərin edilməsi zəruriliyini aradan qaldırır, etibarlı və münasib olmayan informasiyalar ilə əlaqədar olaraq formalaşan investisiya riskləri səbəbindən investor və kreditorlar üçün əlavə faiz xərclərini azaldır.² Fikrimizcə, MHBS-in tətbiqi yalnız maliyyə hesabatının xarici istifadəçiləri üçün yox, həmçinin də daxili istifadəçiləri üçün də müəyyən üstünlüklər qazandırır.

Hazırda 166 yurisdiksiya MHBS-ə rəsmi münasibətini bildirib, 87 faizi maliyyə bazarı iştirakçıları və ictimai əhəmiyyəti qurumlar üçün bu standartlardan istifadəni tələb edib. 01.01.2019-cu ildən etibarən Azərbaycanda da MHBS əsasında mühasibat uçotunun aparılmasına başlandı. Beynəlxalq standartların ölkəmizin uçot sisteminə tətbiqi müəyyən keyfiyyət və konseptual dəyişikliklərə gətirib çıxardı. Belə ki, bu dəyişiklikləri xarici istifadəçilərin maraqlarının iqtisadi subyektlər tərəfindən nəzərə alınmasına, maliyyə hesabatlarında müəyyən kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri, yeni hesablar planının qurulması, aktiv və passivlərin yeni tanınma, qiymətləndirmə və təsnifat modellərinin yaranması ilə nəticələndi.

Əlbəttə ki, sadalanan dəyişikliklər maliyyə təhlilindən də yan keçmədi. Standartlara riayət olunması hesabat məlumatlarının kifayət

¹ Uysal, Ö., Uluslararası Muhasebe Standartlarının Oluşum Süreci: IASC ve Önde Gelen Ulusal ve Uluslararası Örgütler // –Ankara: Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, –2006. №17, –s. 87-108.

² Melnyk N. History of origins and development of system of international accounting // Ternopil: Journal of european economy, –2013. Vol.12, №4, –s. 487-497.

qədər şəffaf olması, onların başa düşülməsi və beynəlxalq kontekstdə birmənalı şərh olunmasını təmin edir. Həmçinin, maliyyə hesabatlarının sayının artması, təqdim olunan informasiyaların keyfiyyətinin yüksəldilməsi maliyyə təhlilinin mənbələrinin yaxşılaşdırılmasına, ədalətli dəyərin tətbiqi ilə təhlilin daha real nəticələr əldə etməsinə, ehtiyatlılıq prinsipinin müddəalarının nəzərə alınması ilə daha səmərəli proqnozların verilməsinə və kapitalın formalaşması üzrə əməliyyatların, o cümlədən emissiya gəliri, geri alınmış kapital kimi hadisələrin uçotunun ayrı hesablar üzrə aparılması maliyyə strukturuna dair aparılan təhlilin keyfiyyətinin artmasına müsbət təsir etmişdir.

Elmi idrak metodu kimi təhlil, iqtisadiyyatla yanaşı, başqa elmlərin də tədqiqat metodudur. İqtisadi təhlil baş verən iqtisadi hadisə-prosesləri tərkib hissələrinə bölünməsi və hər bir hissənin bütövlükdə öyrənilən obyektin vəziyyətinin dəyişməsinə təsirinin müəyyənləşdirilməsi, eləcə də əlaqə və asılılıqların dərk edilməsidir.

Geniş mənada maliyyə təhlili subyektin iqtisadi potensialından istifadənin vəziyyətini və səmərəliliyini qiymətləndirmək, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin güclü və zəif tərəflərini müəyyənləşdirmək, hesabat dövrü üçün müəssisənin maliyyə vəziyyətini və gələcək üçün proqnozlaşdırılmasını, habelə fəaliyyətinin optimallaşdırılması ilə bağlı idarəetmə qərarlarının hazırlanmasını, mövcud maliyyə məlumatlarının müəyyənləşdirilməsi, sistemləşdirilməsi və analitik işlənməsini özündə cəmləşdirən təhlildir. Hesab edirik ki, maliyyə təhlilinin məqsədi təhlilin istifadəçilərindən, yəni subyektin fəaliyyətində marağı olan fərdi şəxslər və qruplardan çox asılıdır. Tədqiqatçıları təhlil subyektlərini daxili və xarici istifadəçilərə ayırırlar. Zənnimizcə, təhlil məlumatlarının istifadəçilərini müəssisə ilə bilavasitə əlaqəsinin olmasına, maliyyə-uçot informasiyalarına çatmaq imkanlarına görə daxili, əlaqəli və kənar istifadəçilər ayrılmalıdır.

Maliyyə təhlili daxili və xarici (kənar) təhlilə bölünür. Xarici (kənar) maliyyə təhlili müəssisənin maliyyə hesabatlarına əsasən aparılır. Bu təhlilin məqsədi müəssisənin reytingini, əmlak və maliyyə vəziyyətini, maliyyə sabitliyini, ödəmə qabiliyyətini qiymətləndirmək, müəssisə ilə onun tərəfdaşları arasında qarşılıqlı

təsir riskini azaltmaqdır. Daxili maliyyə təhlili isə müəssisə haqqında əlaqəli və kənar istifadəçilər üçün əlçatmaz olan “məxfi” məlumatlar əsasında aparılır. Daxili təhlilinin məqsədi maliyyə mənbələrinin vəziyyətini qiymətləndirmək, reytinginə daxili qiymət vermək, maliyyə planlarını, investisiya layihələri və pul axınlarını təhlil etmək, daxili risk səviyyəsini müəyyənləşdirmək, iqtisadi subyektin effektiv idarə edilməsini təmin etməkdir. Bundan əlavə, maliyyə təhlili, məzmununa, müddətinə, tezliyinə görə də növlərə ayrılır.

Təhlilin metodologiyası onun prinsip, metod və modelləri əsasında formalaşır. Hesab edirik ki, maliyyə təhlilinin hamılıqla bilinən prinsiplərinə, konfidensiallıq və subyektin özünəməxsusluğu kimi xüsusi prinsiplər olmalıdır. Təhlildə ümumi və xüsusi metodlar, deskriptiv, predikativ, normativ modellər istifadə olunur.

Maliyyə təhlilində metodika prosesin praktiki yerinə yetirilməsi metodlarının məcmusudur və konkret istiqamətlər üzrə tətbiq edilir. Yerli alimlərimizdən Y.Əhmədov, S.Müslümov və R.Kazımovun, xarici alimlərdən A.D.Şeremet, E.V.Neqaşev və R.S.Sayfulin, O.V.Efimova, V.V.Kovalyev, C.Valen və S.Penman metodikaları müasir dövrümüz üçün çox əhəmiyyətli və təqdirə layiqdir.

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlərin fəaliyyət xüsusiyyətlərini nəzərə alsaq, fikrimizcə, maliyyə təhlilində aşağıdakı metodikanın tətbiqi daha səmərəli ola bilər:

1. Təhlilin təşkil aspektlərinin (məqsəd, vəzifə və obyektin) təyini;
2. Təhlilin metod və informasiya bazasının seçilməsi;
3. Təhlil üçün yararlı informasiyaların toplanması və etibarlılığının qiymətləndirilməsi;
4. Analitik cədvəllərin hazırlanması və metodlardan istifadə etməklə təhlilin aparılması;
5. Əldə olunmuş göstəricilərin əsasında meyllərin müəyyənləşdirilməsi, müəssisə daxili (keçmiş dövr, normativ, plan) və xarici (digər müəssisə və sektor) məlumatları ilə müqayisəsi;
6. Nəticələrinin yekunlaşdırılması və tövsiyələrin hazırlanması;

7. Analitik nəticələrə əsaslanaraq müəssisənin proqnozunun hazırlanması.

İstənilən metodikanın tətbiqindən asılı olmayaraq, təhlilin real nəticə alması bilavasitə istifadə olunan informasiyanın keyfiyyətindən asılıdır. Təhlilin keyfiyyəti istifadə olunan informasiyaların keyfiyyətindən artıq ola bilməz. Buna görə də təhlildə müxtəlif xarakterli informasiyalardan istifadə olunur. Bəzi tədqiqatlarda təhlildə istifadə olunan informasiyaları yalnız maliyyə informasiyaları ilə məhdudlaşdırır. Fikrimizcə, maliyyə təhlili maliyyə xarakteri informasiyalarla yanaşı, istehsal-texniki, sosial, ekoloji və makroiqtisadi informasiyalar da təhlil prosesində, habelə nəticələrin şərhində istifadə olunur. Təhlilin maliyyə informasiyaları ilə məhdudlaşdırılması iqtisadi subyektin istehsal potensialının intensivləşdirilməsi imkanlarının, müxtəlif makroiqtisadi tendensiyaların obyektiv qiymətləndirilməsi üçün analitik imkanları azaldır. Fikrimizcə, təhlilin informasiya mənbələri rəsmi, nizamlayıcı, daxili, makroiqtisadi və mənbəyi bəlli olan sair məlumat mənbələrinə ayrılmalıdır. Təhlildə maliyyə hesabatı informasiyalardan istifadə zamanı ona xas olan məhdudyyətlərin, eləcə də istifadə edilmiş mühasibat qaydaları və keyfiyyət xüsusiyyətlərinin dərk olunması olduqca vacibdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə hesabatlarının sayı və analitik imkanları bütün ölkələrdə eyni deyil. Rus hesabatlığında alınmış vəsaitlərin məqsədli istifadəsi haqqında hesabat, türk hesabatlığında fondların hərəkəti haqqında, mənfəətin paylanması haqqında və satış xərcləri haqqında hesabatlar bizim hesabatlığım üçün “yad”dır. Qərb mənbələrində təhlilin informasiya bazasına maliyyə hesabatları ilə yanaşı, rəhbərliyin müzakirəsi və təhlilləri, idarəetmə, audit və proksi hesabatlarını da aid edirlər³.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə **“Müəssisənin maliyyə təhlilinin qiymətləndirilməsi”** adlanır. Bu fəsilə tədqiqat obyektimiz olan müəssisələrin misalında maliyyə vəziyyətinin və nəticələrinin təhlili

³ Subramanya, K.R. Financial statement analysis eleventh edition / K.R.Subramanya. –New York: McGraw-Hill Education, –2014. –701 p.

aparılmış, səmərəli fəaliyyətinin maliyyə göstəriciləri müəyyənləşdirilərək, qiymətləndirilmişdir.

Maliyyə vəziyyəti iqtisadi subyektin resurslarının mövcudluğunu, yerləşdirilməsini, hərəkətini, eləcə də istifadəsini əks etdirən kompleks anlayışdır. Fikrimizcə, maliyyə vəziyyəti təhlili öz funksionallığına görə həm resursların tərkibini, həm də mənbələrini əks etdirməlidir. Bu baxımdan maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi likvidlik, ödəmə qabiliyyəti və maliyyə dayanıqlığı kimi istiqamətlərlə yanaşı, əmlakın strukturu, hərəkəti və dövriyyəsi kimi potensial istiqamətlərdə də yönəlməlidir.

Maliyyə vəziyyətinin təhlili metodikası informasiya mənbələrinin seçilməsi, onun etibarlılığının qiymətləndirilməsi, informasiyanın ilkin oxunması, informasiyanın dərin təhlili, nəticələrin şərh və interpretasiyası mərhələlərindən ibarətdir.

Maliyyə vəziyyətinin təhlilində istifadə olunan əsas informasiya mənbəyi maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatdır. Hər nə qədər MVHH-yə həsr olunmuş ayrıca standart olmasa da, 1 sayılı MUBS-da hesabatın mahiyyəti, hesabatda təqdim olunan dövrlər, hesabatda təqdim olunması tövsiyə olunan sətir maddələri barədə məlumatlar yer alır. Etibarlılığın qiymətləndirilməsi uçotun prinsip və qanunvericiliyə uyğunluğu, mühasibat sənədlərin mühafizəsinin təmini, aktivlərin vəziyyətinə (hərəkətinə) nəzarətin olması və s. amillərin öyrənilməsinə tələb edir. İnformasiyanın ilkin oxunması mərhələsi isə analitik balans, stabil maliyyə vəziyyətinin formal əlamətləri, “qızıl qayda” metoduna əsasən həyata keçirilir.

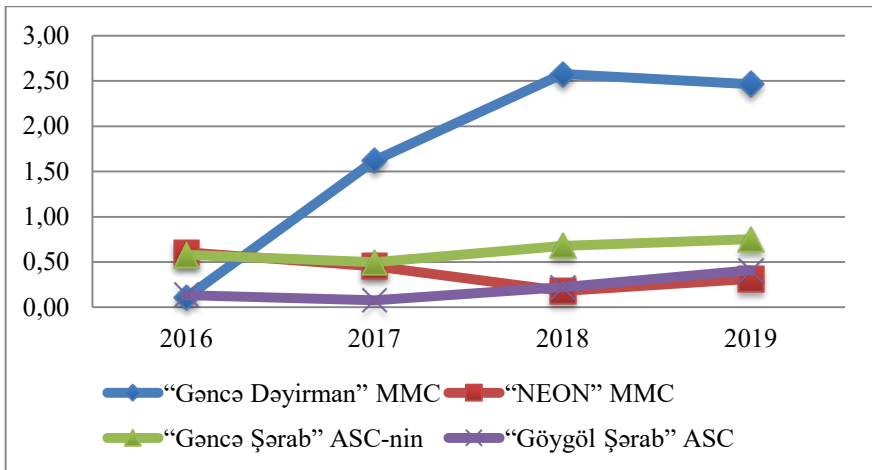
Maliyyə vəziyyətinin təhlilinin sonrakı mərhələsi informasiyanın dərin təhlilidir. Fikrimizcə, maliyyə vəziyyətinin təhlilinin aparılması metodikası aşağıdakı kimi ola bilər:

1. Aktiv və passivin dinamikasının, strukturunun təhlilinin aparılması;
2. Aktivlərin dövriyyəsinin təhlili;
3. Likvidlik və ödəmə qabiliyyəti təhlili;
4. Maliyyə dayanıqlığının təhlili.

Aktivlərin dövriyyə sürəti nə qədər zəif olarsa, maliyyələşdirmə ehtiyacı bir o qədər çox olar. Müəssisələr aktivlərin dövriyyəsinə idarə etməklə xarici maliyyə mənbələrindən daha az

asılı olmaq və likvidliyini artırmaq imkanına malik olur. Bu baxımdan, aktivlərin ümumi dövriyyəsinə ayır-ayrı elementlərin fərdi dövriyyəsi ayırmaq lazımdır. Ümumi dövriyyənin təhlili üçün ümumi aktivlərin dövriyyəsi əmsalından istifadə olunur.

Qrafikdən aydın olduğu kimi, ən yüksək dövriyyə göstəricisi, eləcə də artımı “Gəncə Dəyirman” MMC-də baş vermişdir. 2019-cu ildə dövriyyə göstəricisi 2,36 bənd artmışdır, yəni 2019-cu ildə hər 1 AZN-lik aktiv 2016-cı ilə görə 2.36 AZN daha çox gəlir gətirmişdir. “NEON” MMC-də 2018-ci ilədək əmsal göstəricisində 0,43 bənd azalma olunmuş, hər 1 AZN-ə 0.43 AZN daha az 0.18 AZN gəlir əldə edilmişdir. Qeyd edək ki, sənaye müəssisələri üçün əmsal göstəricisinin optimal qiyməti əsasən 2-4 intervalında dəyişir. Ümumiyyətlə, aktivlərdə qısamüddətli aktivlərinin payı nə qədər yüksək olarsa, bərabər şərtlər daxilində aktivlərin ümumi dövriyyə göstəricisi bir o qədər yüksəkdir.



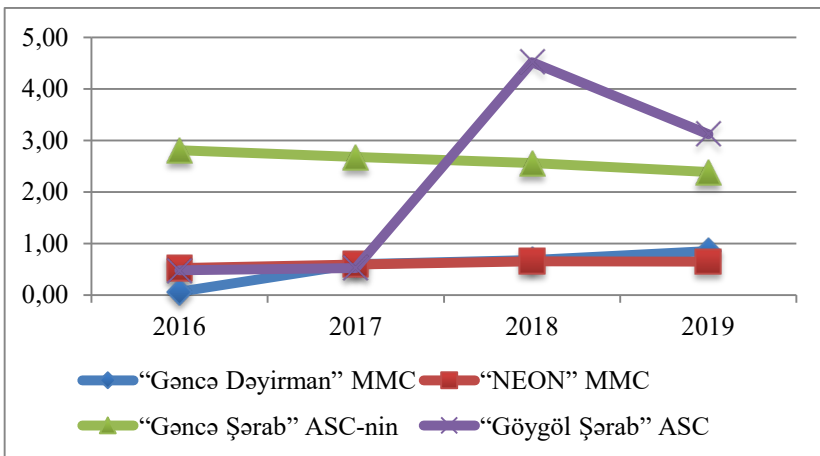
Qrafik 1. Aktivlərin dövriyyəsi əmsalı

Likvidlik iqtisadi subyektin sərəncamında olan aktivlərin mümkün olan ən qısa zamanda pula çevrilməsi və qısamüddətli dövrdə öhdəliklərin icra edilməsi qabiliyyətidir. Bu minvalda likvidlik ödəmə qabiliyyəti anlayışı ilə eyniləşdirilsə də, ödəmə qabiliyyəti təşkilatın bütün öhdəliklərinin uzunmüddətli dövrdə və tam icrasını

özündə ehtiva edən bir anlayışdır. Likvidliyin qiymətləndirilməsi üçün cari, adi və mütləq likvidlik əmsallarından istifadə olunur.

Cari aktivlərin cari öhdəliklərə nisbətinə əsaslanan əmsal cari məsuliyyətin təmini və itkilərə qarşı ehtiyatı səviyyəsini qiymətləndirmək üçün istifadə olunur. Əmsal müəssisənin qısamüddətli aktivlər hesabına borc ödəmə qabiliyyətini, yəni hər 1 AZN borca düşən qısamüddətli aktivlərin həcmi göstərir. Əmsalın arzuolunan göstəricisi İEO üçün 2, İOÖ üçün 1.5-dir.

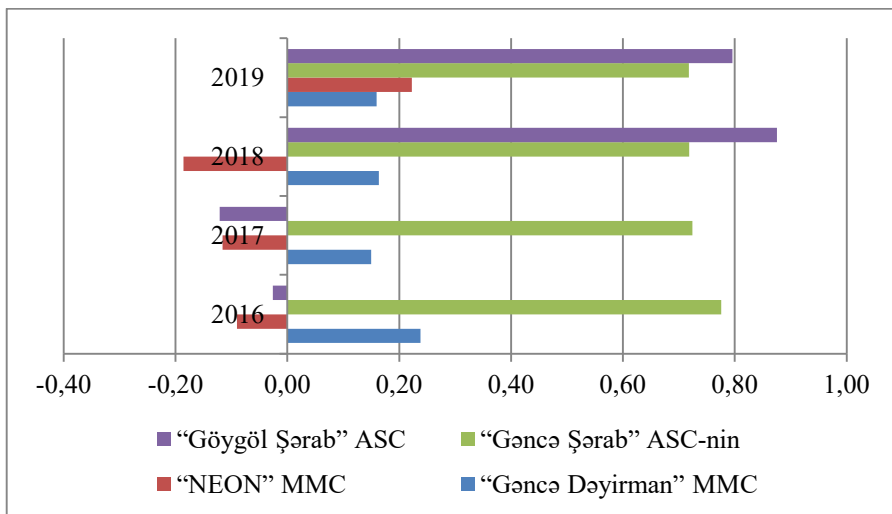
Qeyd edək ki, ən arzu olunan və stabil nəticə “Gəncə Şərab” ASC-yə aiddir. Təhlil olunan dövrdə müəssisənin orta göstəricisi 2.64, 2019-cu il üzrə isə 2,39 olmuşdur ki, bu da hər 1 AZN qısamüddətli öhdəliyə qarşı 2.39 AZN qısamüddətli aktivin olduğunu göstərir. Yerdə qalan bütün müəssisələrdə isə likvidlik göstəricisində müsbət dinamika müşahidə olunur. Bu müəssisələr içərisində ən yüksək artım isə “Göygöl Şərab” ASC-nin payına düşür ki, kapital qoyuluşu ilə əlaqədar 2016-cı ilə nəzərən 2019-cu ildə 2,65 bənd artım baş vermişdir. 2019-cu ildə “Gəncə Dəyirman” MMC və “NEON” MMC üçün isə əmsal nəticələri 0.85 və 0.65-dir ki, bu da öhdəliklərin tam örtülməsi üçün kifayət qədər vəsaitin olmadığını göstərir. Digər tərəfdən isə “Gəncə Dəyirman” MMC üçün 2016-cı ilə nəzərən 2019-cu ildə likvidliyin artım tempi 12,6-dır ki, bu da yaxın gələcəkdə müsbət nəticəyə inam yaradır.



Qrafik 2. Cari likvidlik əmsalı

Maliyyə dayanıqlığı şəxsi və borc kapitalının nisbəti sahibkarlıq riskinin aşağı səviyyədə olmasını təmin edir, müntəzəm xərclərini ödəmək üçün kifayət qədər pul qazanmağı və biznesin uzunmüddətli maliyyə axınının etibarlı olduğunu nəzərdə tutur.

Müstəqillik əmsalı subyektin maliyyələşmə mənbələrində xüsusi kapitalın payını göstərir. Maliyyə müstəqilliyi əmsalının məqbul dəyəri 0,5-dir, yəni müəssisənin aktivlərinin tam yarısı müəssisənin şəxsi vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilməlidir.⁴ Bu göstərici nə qədər yüksəkdirsə, şirkət investorlar üçün bir o qədər cəlbedicidir, çünki borcları ödəmək üçün lazımı vəsaitə sahib olduğunu və xarici kreditordardan asılı olmadığını göstərir. Lakin maliyyə müstəqilliyi əmsalı 1-ə yaxın olması müəssisənin yavaş sürətlə inkişaf etdiyinə və bir növ məhdudlaşdırma mexanizmlərinin olduğuna işarə ola bilər. Kənddən vəsait cəlb etməkdən imtina edərsə, şirkət fəaliyyətində əlavə investisiya mənbələrini itirir ki, bununla gəlirin artmasını və bazarın genişlənməsini təmin etmək olardı.



Qrafik 3. Müstəqillik əmsalı

⁴ Sadıqov, M.M. Kənd təsərrüfatının maliyyəsi / M.M.Sadıqov, M.C.Hüseynov, H.H.Həsənov –Gəncə: ADAU nəşriyyatı, –2012. –402 s.

“Gəncə Dəyirman” MMC və “Gəncə Şərab” ASC müəssisələri təhlil olunan dövrlər üzrə müsbət göstəriciyə sahibdir. 2019-cu il üzrə əmsal göstəricisi “Gəncə Dəyirman” MMC-də 0.16, “Gəncə Şərab” ASC-də isə 0.72-dir, yəni ümumi aktivlərin müvafiq olaraq 16% və 72% xüsusi kapital hesabına maliyyələşdirilmişdir. Təhlil olunan dövrdə digər bir müsbət dinamika “Göygöl Şərab” ASC-yə aiddir. Dövrün əvvəlində mənfi göstəriciyə sahib olan müəssisə əsaslı kapital qoyuluşu hesabına müsbət dinamikaya sahib olmuş, 2019-cu ildə aktivlərinin 80%-ni kapital hesabına maliyyələşdirmə imkanı əldə etmişdir. “NEON” MMC isə ciddi maliyyələşmə problemi yaşayır. Belə ki, getdikcə artan zərər və öhdəlik müəssisənin əmsal göstəricisinin mənfi qiymət almasına səbəb olmuşdur.

Müəssisənin fəaliyyətinin kompleks səmərəliliyini xarakterizə edən son maliyyə nəticəsi mənfəətdir. Mənfəətə maliyyə təhlili aspektindən yanaşaraq, müəssisənin davamlı inkişafını təmin etmə qabiliyyəti kimi xarakterizə edə bilərik. Maliyyə nəticələrinin təhlilinin aparılması metodikası onun məqsəd və vəzifələrinə əsasən müəyyənləşir. Belə ki, xarici istifadəçilər maliyyə hesabatı məlumatlarından istifadə etdiyi halda, daxili istifadəçilər idarəetmə uçotu məlumatlarından istifadə edir və bu da təhlildə müəyyən spesifikasiyın yaranmasına gətirib çıxarır.

Hesab edirik ki, maliyyə nəticələrinin təhlili metodikası informasiya mənbələrinin seçilməsi, göstəricilər sisteminin müəyyənləşdirilməsi, onun etibarlılığının və uçot siyasətinin spesifikasiyının qiymətləndirilməsi, informasiyanın təhlili, nəticələrin şərhli mərhələlərindən ibarətdir. Metodika unikal xarakter daşıyır və həm daxili, həm xarici istifadəçilərin informasiya məlumatları əsasında həyata keçirilməsi mümkündür.

Zənnimizcə, hazırkı iqtisadi konyunkturun tələblərinə uyğun olaraq informasiyaların təhlili mərhələsində aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilə bilər:

1. Gəlirlərin, xərclərin, müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin ümumi təhlili;
2. Mənfəətin və onun istifadəsinin təhlili;

3. Mənfəətin keyfiyyətinin və inflyasiyanın təsirinin qiymətləndirilməsi;

4. Müəssisənin rentabelliyyətinin təhlili.

Gəlirlərin, xərclərin, müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin ümumi təhlili dedikdə informasiyaların şaquli və üfüqi təhlili nəzərdə tutulur. Xərclərin strukturunun təhlilində əsas fəaliyyət xərcləri hesab olunan maya dəyəri, kommərsiya və inzibati xərclərin satışdan gəlirə olan nisbəti qiymətləndirilməlidir.

Cədvəl 1. “Gəncə Şərab” ASC-nin xərclərinin satışdan gəlirə nisbəti (%-lə)

S/s	Göstərici	2016	2017	2018	2019
1	Maya dəyəri xərclərinin satışdan gəlirə nisbəti	48	69	82	80
2	Kommərsiya xərclərinin satışdan gəlirə nisbəti	2	4	4	4
3	İnzibati xərclərinin satışdan gəlirə nisbəti	19	8	6	4

Müəssisədə satışdan gəlirin həcmi maya dəyəri xərclərindən çox olsa da, təhlil olunan dövrdə xərclərin artım tempinin 146,7%, gəlirlərin isə 50,1% olması fonunda maya dəyərinin satışdan gəlirə olan nisbətində 0.32 bənd artım baş vermişdir. Kommərsiya xərcləri isə stabil xarakter daşıyır, bilavasitə satışla əlaqəli olduğu üçün satış həcmnin artması, dolayısı ilə bu xərclərin də artmasına təsir göstərir. Lakin satış həcmnin artması fonunda kommərsiya xərclərinin artmaması müsbət bir hal kimi qiymətləndirilə, bu xərclərdə yersiz ixtisar isə müəssisənin satış imkanlarını azalda və marketing problemləri ilə üz-üzə qoya bilər. İnzibati xərclər ilə məhsul istehsalı arasında düzxətli əlaqənin olmaması, onun sabit xərc kimi qiymətləndirilməsinə əsas verir. Buna görə də, satışların artan tempinə rəğmən bu xərclərdə müvafiq artım planlaşdırılmır. İnzibati xərclərin təhlil olunan dövrdə azalma meylinin olması müəssisə üçün müsbət bir hal kimi şərh oluna bilər.

Maliyyə məlumatlarına çıxış imkanlarının məhdudluğunu nəzərə aldıqda xarici (kənar) maliyyə təhlili üçün satışdan mənfəətin amilli təhlili aparıla bilər.

Cədvəl 2. “Gəncə Şərab” ASC-nin satışdan mənfəətinin amilli təhlili

Dəyişən amil	Amil				Satışdan mənfəət	Amilin təsiri
	Əsas fəaliyyətdən gəlir	Maya dəyəri	Kommersiya xərci	İnzibati xərc		
Baza göstərici	12942846,4	10628550,4	564361,9	760396,6	989537,48	-
G _{əf}	16921415,2	10628550,4	564361,9	760396,6	4968106,2	3978568,8
X _{md}	16921415,2	13477015,1	564361,9	760396,6	2119641,5	-2848464,7
X _{kom}	16921415,2	13477015,1	715611,6	760396,6	1968391,8	-151249,7
X _{in}	16921415,2	13477015,1	715611,6	618312	2110476,4	142084,5
Yekun						1120938,9

2018-ci ildə satışdan əldə olunan mənfəəti 1120938,94 AZN (2110476,43 - 989537,49) artmışdır. Cədvəldən göründüyü kimi, satışdan mənfəətdəki bu artım əsas fəaliyyət gəlirlərinin artması və inzibati xərclərin azalması kimi müsbət amillərin təsiri ilə baş vermişdir. Maya dəyəri və kommersiya xərclərinin artmasına baxmayaraq, digər iki amilin müsbət nəticəsi xərclərin artımını kompensasiya etmişdir.

Mənfəət yalnız təsir edən amillərə görə yox, növlərinə görə təhlil edilir, həmçinin beynəlxalq praktikada EBİTDA, EBİT və NOPAT kimi göstəricilərdən istifadə olunur. EBİTDA faizlərin, verginin və amortizasiyanın ödənilməsinə qədər mənfəətdir. Amortizasiya, vergi və kreditörün qarşısında borcların hesablanması üsullarından asılı olmayaraq, əsas fəaliyyətin səmərəliliyini əks etdirir. EBİTDA, böyük kapital qoyuluşu hesabına maddi-texniki resurs potensialının yüksəlməsi fonunda amortizasiya xərclərinin neytrallaşdıraraq, daha həssas nəticəni müəyyən edir⁵. Fikrimizcə, EBİTDA göstəricisi satışdan mənfəət qabiliyyətini qiymətləndirmək üçün eyni sektorda fəaliyyət göstərən fərqli kapital

⁵ Aydeniz, E.Ş. Makroekonomik göstərgələrin firmaların finansal performans ölçütleri üzərindəki təsirinə ölçülməsinə yönelik bir araşdırma: İMKB'ye kote gida ve içecek işletmeleri üzerine bir uygulama // –İstanbul: Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, –2009. №2, –s. 263-277.

quruluşlarına sahib müəssisələr arasında müqayisə aparmaq üçün olduqca faydalıdır.

EBİT borc vəsaitləri və mənfəət vergisi üzrə faizlərin ödənilməsindən əvvəl mənfəət göstəricidir, müəssisənin vergi yükü və kapital strukturu kimi dəyişənləri nəzərə almadan əməliyyatlardan mənfəət əldə etmək bacarığına diqqət yetirir. EBİT müəssisənin müxtəlif vergi və faiz dərəcələrini nəzərə almadan əsas fəaliyyətləri hesabına əldə etdikləri mənfəəti göstərir. Həmçinin, bu göstərici vasitəsi ilə törəmə və asılı müəssisələri fərqli ölkələrdə fəaliyyət göstərən, müxtəlif vergi və faiz dərəcələri ilə maliyyələşən müəssisələr üçün müqayisə edilə biləcəyi zəmin yaradır. İstehsal müəssisələrindən fərqli olaraq xidmət müəssisələri üçün (amortizasiya xərcləri olmadığı təqdirdə) EBİT və EBTİDA göstəriciləri eyniləşir.

NOPAT verginin ödənilməsindən sonra, faizlərin ödənilməsindən əvvəl xalis əməliyyat mənfəəti. Mahiyyət etibarını ilə mənfəət vergisi dərəcəsi nəzərə alınmaqla EBİT göstəricisinin miqdarının düzəldilməsini nəzərdə tutan göstəricidir. Bu göstərici yalnız şəxsi kapitalı hesabına, borc vəsaitləri və investisiyalar cəlb edilmədən əsas fəaliyyətinin gəlirliliyini leveric effekti olmadan xarakterizə edir.

Cədvəl 3. “Gəncə Dəyirman” MMC-nin maliyyə göstəriciləri

S/s	Göstərici	2016		2017		2018		2019	
		Məbləğ	%	Məbləğ	%	Məbləğ	%	Məbləğ	%
1	Satışdan gəlir	569491,6	100	15497395,9	100	27045667,7	100	39455831,9	100
2	EBİTDA	198609,9	34,87	481238,1	3,11	871 888,5	3,2	2171398,7	5,55
3	EBİT	23542,6	4,13	287383,4	1,85	648696,6	2,4	2015118,8	5,11
4	Xalis mənfəət	18834,1	3,31	229906,7	1,48	518957,2	1,9	1612095,1	4,09

Göründüyü kimi, müvafiq göstəricilər həm miqdar olaraq, həm də xüsusi çəki olaraq artmışdır. 2019-cu ildə amortizasiya xərclərinin nəzərə alınmaması səbəbi ilə EBİTDA EBİT-dən 1,08 dəfə, xalis mənfəətdən isə 1,35 dəfə çox olmuşdur. Diqqət çəkən məqam 2016-cı ildə EBİTDA-nın EBİT-ə nisbətən xüsusi çəkisinin yüksək olmasıdır ki, bu da həmin dövrdə amortizasiya ayırmalarının təsiri ilə baş vermişdir. Məhz bu səbəblə, bir çox tədqiqatçılar istehsal

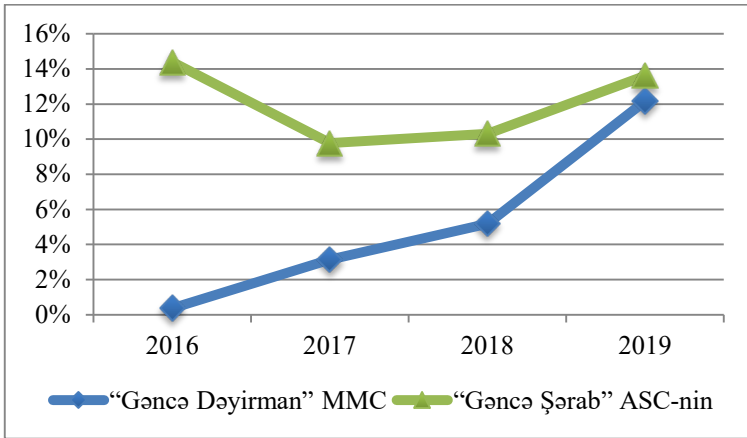
müəssisələri üzrə müəssisənin gəliri haqqında daha aydın təsəvvür yaratmaq üçün EBITDA-nı istifadə edir.

“Mənfəətin keyfiyyəti”nə təsir edən amillər daxili (uçot siyasəti, maddi-istehsal xərclərinin qiymətləndirilməsi, idarəetmənin təşkili və peşəkarlığı) və xarici (sektorun vəziyyəti, iqtisadi və siyasi konyuktur, təbii-iqlim şəraiti) amillərə ayrılır. Hesab edirik ki, “mənfəətin keyfiyyəti”nin qiymətləndirilməsi prosesi mahiyyət etibarı ilə kompleks anlayış olub, aşağıdakı istiqamətləri özündə birləşdirir:

- Uçot siyasətinin və qiymətləndirmələrinin mənfəətin formalaşmasındakı rolunun qiymətləndirilməsi;
- Satışdan mənfəətin stabilliyində istehsal amillərinin rolunun təhlili;
- Digər gəlirlərin tərkibinin və strukturunun qiymətləndirilməsi
- Vergi uçotu siyasətinin və vergi ödənişlərinin xalis mənfəətə təsirinin təhlili və qiymətləndirilməsi.

Maliyyə nəticələrinin təhlilinin istiqamətlərindən biri də, maliyyə nəticələrinə inflyasiyanın təsirinin qiymətləndirilməsidir. Qiymətlərin ümumi səviyyəsinin dəyişdiyi dövrlərdə MZHH-da qeyd olunan göstəricilərin dəyərində kənarlaşmalar baş verir. Hesab edirik ki, inflyasiya maliyyə nəticələrinə üç cür - fəaliyyət nəticələrinin düzgün göstərilməməsi, müəssisələrin öz kapitalını qoruya bilməməsi, hesabat dövrləri və oxşar müəssisələr arasında müqayisənin çətinləşməsinə təsir edir.

Səmərəlilik səmərənin nəticə ölçüsü olaraq, fəaliyyətin keyfiyyət göstəricisidir. Müəssisənin fəaliyyətinin səmərəlilik göstəricisi kimi rentabellik, beynəlxalq təcrübədə satışların, aktivlərin və kapitalın rentabelliği göstəriciləri əsasında qiymətləndirilir. Aktivlərin rentabelliği müəssisənin bütün aktivlərinin istifadəsindən formalaşan mənfəəti xarakterizə edir. Əmsal kapitalın strukturunu, aktivlərin idarə edilməsinin keyfiyyətini nəzərə almadan mənfəət əldə etmək qabiliyyətini göstərir. Kapital rentabelliği əmsalından fərqli olaraq, subyektin bütün aktivlərini nəzərə alır.



Qrafik 4. Aktivlərin rentabelliği əmsalı

“Gəncə Şərab” ASC-nin rentabellik göstəricisi yüksəkdir, təhlil olunan bütün dövrlər ərzində 10%-dən yüksək olmuşdur ki, bu da müəssisənin aktivlərinə qoyulan hər 1 AZN-in 0.10 AZN mənfəət gətirdiyini göstərir. “Gəncə Dəyirman” MMC də rentabellik müsbət dinamikası ilə diqqət çəkir, təhlil olunan dövrün sonunda əvvəlki illə müqayisədə müvafiq göstəricinin 7% artması müəssisənin növbəti illərdə də bu dinamikanı davam etdirəcəyinə əminlik yaradır.

Qərb praktikasında xalis aktivlərin (RONA), cəlb edilmiş kapitalın (ROCE) və investisiya olunmuş kapitalın (ROİC) rentabelliği əmsalları da istifadə olunur. Fikrimizcə, bu əmsallar müvafiq olaraq aktivlərin və kapitalın rentabelliği əmsallarının həssaslaşdırılmış növləridir və aralarında ciddi analitik məzmun fərqi yoxdur.

Beynəlxalq praktikada müəssisənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində yeni yanaşmalar ortaya çıxır. Rentabelliğin müxtəlif göstəricilərindən istifadəsinə əsaslanan qiymətləndirmə əvəzinə qiymətin yaranmasını əks etdirən “bazar tipli dəyər” göstəricilərinin istifadəsinə əsaslanan qiymətləndirmə daha çox istifadə olunur.⁶ İqtisadi əlavə dəyərin (EVA) modeli şirkətin mənfəətinin kapitalın dəyərini nə qədər örtüyünü, yəni mənfəətin bu mənfəətin əldə edilməsi üçün istifadə olunan resursların dəyərinin ödəyib-

⁶ Якубович, М.А. Проблемы оценки эффективности функционирования компаний // М: Планово-экономический отдел, –2005. №1, –с. 78-81.

ödəmədiyini göstərir. EVA konsepsiyasını diqqət çəkən məqamı biznes məqsədinin mənfəətin maksimuma çatdırılması yox, şirkətin bazar dəyərinin maksimuma çatdırılmasıdır⁷ ki, bu da emissioner kimi çıxış edən müəssisələrin səhmdarlar və investorlar qarşısında səmərəli fəaliyyətinin sübutudur.

Səmərəliliyin qiymətləndirilməsində xüsusi səmərəlilik göstəriciləri də istifadə olunur. Zənnimizcə, bu göstəriciləri üç qrupda ümumiləşdirə bilərik - əsas fondlar və material resurslarının istifadəsinin, əmək resurslarının istifadəsinin və fond birjasında fəaliyyətin səmərəlilik göstəriciləri.

Azərbaycanda maliyyə təhlilinin digər istiqamətlərindən fərqli olaraq səmərəliliyin təhlili ilə bağlı normativ sənəd mövcuddur. Qaydalar pay və ya səhmin nəzarət zərfi dövlətə aid olan iqtisadi subyektlərə şamil edilir, subyektin fəaliyyətinin əksər istiqamətlərini (likvidlik, dövriyyə, rentabellik, maliyyə strukturu, əmək resurslarından istifadə) əhatə edən səmərəlilik göstəricilərindən dövlət mülkiyyətində olan subyektin nə qədər səmərəli idarə olunduğunu müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunur. Təəssüf ki, bu qayda ancaq hüquqi şəxslərə aiddir və digər müəssisələrdə səmərəliliyin qiymətləndirilməsi ilə bağlı metodoloji sənəd yoxdur. Bu da artan rəqabət mühitində fəaliyyət göstərən subyektlərin fəaliyyətinin nə dərəcədə səmərəli olduğunu müəyyənləşdirməkdə maraqsız olması ilə nəticələnir.

“Maliyyə hesabatları əsasında maliyyə təhlilinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri”nə həsr olunan üçüncü fəsil müasir iqtisadiyyatın iki mühüm istiqamətinə maliyyə təhlilində proqnozlaşdırma və avtomatlaşdırma imkanlarına nəzər salır.

Maliyyə təhlilində istifadə proqnozlaşdırma üsulu predikativ modellərdir. Hesab edirik ki, predikativ modellər müəssisənin dinamik məlumatları əsasında maliyyə gərginliyi (çətinliyi) və maliyyə vəziyyəti, o cümlədən nəticələrin proqnozlaşdırılmasına xidmət edən, müəyyən ehtimala əsaslanan modellərdir.

⁷ Akgün, A.İ., Günay B. Ekonomik katma dəyər (EVA) ilə borsada performans ölçütleri arasındakı ilişki: BİST finansal endeksine yönelik bulgular // –Ankara: Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, –2020. №22(3), –s. 405-425.

Maliyyə gərginliyi müəssisənin mövcud olan öhdəliklərini yerinə yetirməkdə problemlərin yaşanmağa başladığı dövrdən iflasına qədər olan geriləmə prosesidir.⁸ Maliyyə gərginliyinin proqnozlaşdırılması ilə bağlı “Biver”, “Altman”, “Springeyt”, “Ohlson”, “Fulmer”, “Zmijevsk”, “Taffler” kimi tanınan modellər mövcuddur.

Manipulyasiya modelləri maliyyə hesabatı məlumatlarına əsasən təhrifləri müəyyənləşdirmək və bu ehtimalı proqnozlaşdırmaq üçün istifadə olunur. “Healy”, “DeAngelo”, “Jones” və Beneiş “M modeli” bu modellərə aiddir.

Qeyd etməliyik ki, bu modellər müəssisələrin təhlili üçün köməkçi vasitə kimi istifadə edilməlidir. Onların nəticələrinə tamamilə güvənmək ehtiyatsız və təhlükəlidir. Modelləri tətbiq etmək üçün tətbiq mühitini yoxlamaq və müvafiq düzəlişlər aparmaq lazımdır. Hesab edirik ki, predikativ modellərin proqnozlaşdırılması ilə əlaqədar olaraq mühitin yoxlanması ödəmə qabiliyyəti riskinin müəyyən edilməsi üçün potensial borcalanların məlumatlarının işlənməsi, kredit şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi, eləcə də əvvəlki hesabat dövrlərinin məlumatlarını istifadə edərək müəssisənin ödəmə qabiliyyəti trend təhlili vasitəsi ilə həyata keçirilməlidir. Müəssisələr tərəfindən daxili təhlil prosesində mövcud modellərin istifadəsi zamanı maliyyə vəziyyəti, rentabellik və səmərəliliyə dair qərarlar, daxili nəzarətin və planlaşdırma, zəif və güclü tərəflərin təyininin dərin təhlili aparılmalı, informasiyaların etibarlılığı qiymətləndirilməlidir. Beləliklə, model üçün xammal olan informasiyalar tələblərə adekvat olar və modelin proqnozlaşdırılan dəqiqliyi təmin edilə bilər.

Maliyyə təhlilinin avtomatlaşdırılması təhlil prosesinin bütövlüyünə, obyektivliyinə və etibarlılığına nail olma vasitəsidir. İnformasiya bazası rolunda çıxış edən məlumatların çoxluğu və mürəkkəbliyi, ilkin məlumatların gündəlik strukturlaşdırılması və təhlilində müxtəlif metodlarından istifadə, eləcə də müəssisənin cari və gələcək vəziyyətini əks etdirən göstəricilərin hesablanması kifayət qədər vaxt tələb etməsi kimi amillərin fonunda müəssisədə

⁸ Papik, M, Papiková L. Detection models for unintentional financial restatements // –Vilnius: Journal of Business Economics and Management –2020. Vol.21, №1, – p. 64–86

maliyyə təhlili prosesinin avtomatlaşdırılmasını və kompüter texnologiyalarından istifadə olunmasını tələb edir.

Hesab edirik ki, kompüter texnologiyalarının maliyyə təhlilinə tətbiqi məqsədlərinə maliyyə vəziyyətinin optimallaşdırılması metodlarının seçilməsi, bütün fəaliyyət növləri üzrə səmərəliliyinin artırılması ehtiyatlarının müəyyənləşdirilməsi və proqnozlaşdırılması, xarici mühit amillərinin tədqiq olunması və makroiqtisadi tendensiyaların izlənməsi, habelə müəssisənin kompleks maliyyə təhlilinin aparılması da aid edilməlidir.

“SAS Analytics”, “SAP Business Objects”, “Oracle”, “XBRL”, “ИНЭК-АНАЛИТИК”, “Audit Expert”, “АЛЬТ-ФИНАНСЫ”, “ОЛИМП: ФинЭксперт”, “Mikro Jump” və “YAZMER” analitik məhsullarının tətbiqi perspektivi öyrənilir.

Fikrimizcə, bu problemlərə aşağıdakı hallarda rast gəlinir:

- Avtomatlaşdırılmış təhlilin həyata keçirilməsi üçün çox vaxt kənar mütəxəssisin dəvət olunması ilə əlaqəli olaraq, müəssisənin uçot siyasəti ilə əlaqədar məlumatız olduğu üçün təhlil nəticələri ilə bağlı obyektiv interpretasiyanın edilməməsi və müəssisə əməkdaşlarının istifadə bacarıqlarının məhdud olması;

- İstifadəçilər tərəfindən proqramdan istifadə üçün kifayət qədər məlumatın olmaması səbəbindən məlumatların natamam və ya səhv daxil edilməsi ilə bağlı təhlil nəticələrinin düzgün olmaması, real göstəricilərə uyğun gəlməməsi;

- Subyektdə bir neçə müxtəlif hesabat və məlumatların idarə edilməsi sistemlərindən istifadə halında məlumatların alınması və ötürülməsi, habelə oxunması prosesində problemlərin yaranması;

- Analitik vasitələrin əksər hallarda yalnız daxili istifadəçiyə yönəldilməsi ilə bağlı, əlaqəli tərəflər (səhmdar, investor və onların nümayəndələri) üçün analitik hesabatların hazırlanmasında əlverişsiz və natamam informasiya təminatı;

- Proqrama xidmət, səhvlərin düzəldilməsi, yeniliklərin tətbiqi və təhlükəsizliyin artırılması ilə bağlı texniki dəstək xidmətin periodik olaraq həyata keçirilməsi tələbi;

- Kiber təhlükəsizlik və elektron identifikasiya vasitələrinin tam təmin edilməməsi və yaxud bunun üçün kifayət qədər yüksək maliyyə vəsaiti tələb etməsi.

Hazırda informasiya texnologiyaları tətbiqi insan fəaliyyətinin bütün sahələrində özünün müsbət töhfələrini göstərir, təhlükəsiz şəraitdə imkanları daha yüksək olan “smart” texnologiyalar tətbiq olunur, rəqəmsal iqtisadiyyat bu tendensiyalarla şərtlənir. Hesab edirik ki, rəqəmsallaşmanın müsbət dinamikası yaxın gələcəkdə bu problemlərin də aradan qalxmasına səbəb olan “smart” texnologiyaların tətbiqi ilə mümkün olacaqdır. Eyni zamanda, milli mühasibat uçotu qaydalarının tələblərinə uyğun olan yerli analitik təcrübənin formalaşmasına və inkişafına təkan verəcək milli analitik texnologiyaların meydana gəlməsi də, müəssisələrdə maliyyə təhlili imkanlarından istifadə və Strateji Yol Xəritələrində müəyyən edilmiş hədəflərin reallaşdırılmasını təmin edəcəkdir.

ƏSAS NƏTİCƏLƏR

Dissertasiya işinin üç fəsilə əhatə edilən məsələlərdən nəticə çıxarılaraq müəssisənin maliyyə hesabatları əsasında maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi istiqamətində inkişafa nail olmaq, respublikada istifadə edilməsini təmin etmək üçün aşağıdakı əsaslandırılmış təkliflər irəli sürülür:

- Hazırda ölkəmizdə fəaliyyət göstərən bütün mühasibat uçotu subyektlərinin qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada maliyyə hesablarını ictimaiyyətə çatdırmağa xidmət edən “hesabat mədəniyyəti”nin olmaması, eyni zamanda sektorda yaxud rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərən şirkətlərin müqayisəsi prosesini çətinləşdirir. Hesab edirik ki, əksər xarici ölkələrdə tətbiq olunan sektorlar üzrə icmal maliyyə hesabatı məlumatları bazasının formalaşdırılması ən azı sektorda fəaliyyət göstərən müəssisələrin öz fəaliyyətinin nəticələrini müvafiq sektorun icmal göstəricisi ilə müqayisə edərək, qiymətləndirməsinə imkan yaradacaqdır. Qardaş Türkiyə təcrübəsində adıçəkilən maliyyə hesabatları miqyas amilinə görə (kiçik, orta və böyük müəssisələr), habelə sektorun orta göstəriciləri əsasında hazırlanır ki, bu da həm müəssisələrin fəaliyyətini qiymətləndirmədə, həm də müvafiq maliyyə qərarlarının verilməsini asanlaşdırmaqla maliyyə bazarlarının inkişafına təkan verir;

- Azərbaycanca mühasibat uçotu subyektlərində Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilmiş mühasibat uçotunun təşkilinə dair qayda, standart, təlimat yaxud hər hansı bir normativ-hüquqi sənəd mövcud olsa da, müəssisələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı qaydalar istisna olmaqla (bu sənəd yalnız dövlət mülkiyyətində və ya nəzarətində olan hüquqi şəxslərə şamil edilir), bilavasitə maliyyə təhlili ilə əlaqəli analoji sənəd yoxdur. Hesab edirik ki, ölkədə bütün uçot subyektlərində tətbiqi mümkün olan müvafiq normativ-hüquqi sənədin hazırlanması həm bu sahədə mövcud olan metodoloji boşluğu dolduracaq, həm də subyektlərin maliyyə təhlili ilə bağlı mövcud olan fikirlərini dəyişəcək;

- KOS subyektləri müvafiq ixtisaslı kadr azlığı və maliyyə resurslarının məhdudluğu səbəbi ilə maliyyə təhlilinə korporativ qurumlara nəzərən daha az maraq göstərir. Hesab edirik ki, KOBİA-nın dəstəyi ilə sadə analitik proqramın yaxud veb əsaslı məhsulun yaradılması bu problemin həllinə təkan verər, eyni zamanda müəssisələrin çevikliyini və dayanıqlılığını artırmaqla, dövlət üçün də etibarlı məlumat bazasına çevrilə bilər;

- Özəl sektorda fəaliyyət göstərən KOS subyektlərinin maliyyə təhlili aparılmasına marağın artırılması üçün müxtəlif stimullaşdırma, dəstək yaxud tənzimləmə tədbirlərinin görülməsi də, sözsüz ki, bu sahədə öz müsbət nəticələrini bürüzə verəcəkdir;

- Hazırda qüvvədə olan mühasibat qaydalarına əsasən MZHH-in tərtibi zamanı iki metod üzrə (xərclərin xarakteri və funksiyası) icazə verilməsi informasiya bazasının vahidliyinə mane olur, hətta bəzi hallarda eyni sektorda fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlərin təhlili zamanı bir sıra maliyyə əmsallarının hesablanma bilməməsinə gətirib çıxarır. Zənnimizcə, bu istiqamətdə vahid metodun tətbiqi də məsələnin həllinə kömək edəcəkdir.

- İnflyasiyanın makroiqtisadi səviyyədə olduğu kimi, mikroiq-tisadi səviyyədə də təzahürləri mövcuddur. Lakin hazırkı uçot qanunvericiliyi bu prosesin mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarına olan təsirini tam olaraq təhlil etməyə və qiymətləndirməyə imkan vermir. Bu sahədə mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi mühasibat uçotu informasiyalarının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə,

dolayası ilə də maliyyə təhlilinin reallığının artmasına təkan verəcəkdir;

- Müəssisələrin fəaliyyətinin davamlılığı və manipulyasiya ehtimallarının qiymətləndirilməsinə xidmət edən predikativ modellərin tətbiqi üçün müvafiq model elementlərinin çəki göstəricilərinin olmaması (bu göstəricilər xarici ölkələrin iqtisadi reallıqlara uyğun olaraq təyin edilmişdir) onun tətbiqini və nəticələrinin reallığını şübhə altında qoyur. Zənnimizcə, hazırki iqtisadi reallıqlarımıza uyğun müvafiq çəki göstəricilərinin təyin edilməsi iqtisadi subyektlərdə predikativ modellərin tətbiqini mümkün edəcəkdir;

- Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlərin fəaliyyət xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq maliyyə təhlilinin aparılmasına dair yeni metodika təklif edilmişdir. Təklif olunan metodikanın sadə alqoritmə malik olması, informasiyaların etibarlılığının təyin edilməsi və gələcək fəaliyyətə dair proqnozların verilməsini onun əsas üstünlükləri kimi qiymətləndirmək olar. Bundan əlavə, dissertasiya işində maliyyə vəziyyətinin və maliyyə nəticələrinin təhlili zamanı məxsusi metodika formalaşdırılmış, həmin istiqamətdə təhlil həyata keçirilmişdir.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu aşağıdakı elmi əsərlərdə əks olunmuşdur:

1. The application of International Financial Reporting Standards in Azerbaijan // Экономика и управление в XXI веке: стратегии устойчивого развития IX международной научно-практической конференции -Пенза: «Наукаи Просвещение» -5 июля 2019, -2019 –с.63-65

2. Beynəlxalq mühasibat standartlarının yaranma tarixi və inkişaf mərhələləri // –Bakı: Elm və İnnovativ Texnologiyalar Jurnalı, –2019. №11, –s.40-53

3. Azərbaycanca Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartlarının tətbiqinin uçot sisteminə və maliyyə təhlilinə təsiri // –Bakı: Journal of Baku Engineering University- Economics and Administration, –2019. Volume 3, Number 2, –s.158-168

4. Информационная база финансового анализа // – Переяслав: Актуальные научные исследования в современном мире, –2019. №6 (62), –с.103-107

5. Этапы развития экономического анализа в Азербайджане // Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства: материалы III Международной научно-практической конференции – Макеевка: ДОНАГРА, -09.04.2020, -2020, -с.68-71

6. Development of financial analysis (the case of Turkey) // Наука и образование: опыт, проблемы, перспективы развития международной научно-практической конференции. – Красноярск: Краснояр. гос. аграр. ун-т. -21-23 апреля 2020, -2020, -р.421-422

7. Maliyyə təhlilinin müasir metodikaları // –Bakı: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin elmi xəbərləri, -2020. İl 8, Cild 8, –s.57-76

8. A review of theoretical approaches to financial analysis // – Москва: Креативная экономика, -2020. Том 14, Номер 10, –с.2367-2382

9. Kredit ödəməqabiliyyətinin qiymətləndirilməsi // Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin anadan olmasının 97-ci ildönümünə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçıların IV Beynəlxalq Elmi Konfransı, -Bakı: Bakı Mühəndislik Universiteti, -5 iyun 2020, -2020 –s.878-881

10. Maliyyə təhlilinin elmi məktəbləri // «İqtisadi təhlükəsizlik: mövcud vəziyyət və perspektivlər» mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransı. –Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universiteti, -8-9.07.2020, -2020 –s.173-176

11. Müəssisənin fəaliyyət səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin Azərbaycan təcrübəsi // –Bakı: “Audit” elmi-praktiki jurnal, –2020, №4(30), –s.13-22

12. Mənfəət və zərərlər haqqında hesabatın etibarlılığının qiymətləndirilməsi // -Bakı: İPƏK YOLU, -2021. №1, –s.121-128

13. İnflyasiyanın maliyyə hesabatlarına təsiri və onun qiymətləndirilməsi // -Gəncə: ADAU-nun Elmi Əsərləri, -2021. №1, –s.123-128

14. Səmərəliliyin maliyyə göstəricilərinin qiymətləndirilməsi // –Bakı: Elm və İnnovativ Texnologiyalar Jurnalı, –2021. №16, – s.51-65

15. The analysis method of cash flow statement // Economics, finance, accounting and law: theoretical approaches and practical aspects of development. International scientific-practical Conference –Poltava: ЦФЕНД, - 24.02.2021, -2021 –p.47-48

16. The analysis methodology of the statement of changes in equity // Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства : IV Международной научно-практической конференции. – Макеевка: ДОНАГРА, -15.04.2021, -2021, -с.342-344

17. Biznesin maliyyə vəziyyətinin ilkin təhlili // «Regional iqtisadiyyat: müasir aspektlər və aktual məsələlər» mövzusunda Respublika elmi konfransı. –Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universiteti, - 22-23.04.2021, -2021 –s. 225-229

18. Maliyyə təhlilində istifadə olunan manipulyasiya modelləri // “İqtisadiyyat və idarəetmə” sahəsində magistr və doktorantların III beynəlxalq elmi konfransı. – Gəncə: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, -04-07.06.2021, -2021 –Çapdadır.

Dissertasiyanın müdafiəsi “08” sentyabr 2021-ci il tarixində saat 11:00-da Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Atatürk prospekti 450, AZ 2000, Gəncə şəhəri, Azərbaycan

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 05__avqust 2021-ci ildə zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 14.07.2021
Kağızın formatı: (60x84) 1/16
Həcm: 43059 işarə
Tiraj: 100 ədəd